

סוגיית "אבות ותולדות בשבת"

אבישי שרגא כהן ואברהם כספי

- א. סקירת הסוגיא
- ב. בירור זיקת אבות ותולדות על-פי הסוגיא
- ג. שיטת רש"י, לפי תוספות הרא"ש
- ד. בירורים בשיטת רש"י
- ה. דעת הר"י בבירור דעת רבנן
- ו. שיטת תוספות בהבנת דברי רבי אליעזר
- ז. תוספות הרא"ש
- ח. שיטת ר' ישעיה בהבנת דברי רבי אליעזר

א. סקירת הסוגיא

המשנה הפותחת את מסכת ב"ק מונה ארבעה אבות נזיקין¹. על כך מעירה הגמרא², שאם ישנם אבות נזיקין ישנן גם תולדות, כלומר עוד נזקים שמתחייב האדם בגינם. ממשיכה הגמרא לברר: תולדות אלו כיוצא בהן והדין עליהם יהיה בדומה לאבות או לאו? על כך משיבה הגמרא כי נלמד משבת, שקיימת בה חלוקה של אבות ותולדות, והן כיוצא בהן מבחינת הדין. זאת אומרת, כשם שעל עשיית אב מלאכה בשוגג מתחייב חטאת כך גם על עשיית תולדה, וכן הוא לגבי חיוב סקילה במזיד. ההבדל בין אב לתולדה בשבת הוא שאם אדם עושה בשבת שני אבות או שתי תולדות בהעלם אחד מתחייב קרבן נפרד על כל אחד ואילו אם עשה אב ותולדה שלו מתחייב רק קרבן אחד. לעומת זאת, לפי שיטת רבי אליעזר,

---

¹ ארבעה אבות נזיקין: השור, והבור, והמבעה, וההבער. לא הרי השור כהרי המבעה, ולא הרי המבעה כהרי השור. ולא זה וזה שיש בהן רוח חיים, כהרי האש שאין בו רוח חיים. ולא זה וזה שדרכן לילך ולהזיק, כהרי הבור שאין דרכו לילך ולהזיק. הצד השווה שבהן - שדרכן להזיק ושמירתן עליך. וכשהזיק, חב המזיק לשלם תשלומי נזק במיטב הארץ.

² מדקתני אבות - מכלל דאיכא תולדות, תולדותיהן כיוצא בהן או לאו כיוצא בהן? גבי שבת תנן: אבות מלאכות ארבעים חסר אחת; אבות - מכלל דאיכא תולדות, תולדותיהן כיוצא בהן, לא שנא אב - חטאת, ולא שנא תולדה - חטאת, לא שנא אב - סקילה, ולא שנא תולדה - סקילה. ומאי איכא בין אב לתולדה? נפקא מינה, דאילו עביד שתי אבות בהדי הדדי, אי נמי שתי תולדות בהדי הדדי - מחייב אכל חדא וחדא, ואילו עביד אב ותולדה דידיה - לא מחייב אלא חדא. ולרבי אליעזר דמחייב אתולדה במקום אב, אמאי קרי ליה אב ואמאי קרי לה תולדה? הך דהוה במשכן חשיבא - קרי ליה אב, הך דלא הוה במשכן חשיבא - קרי לה תולדה. (ב"ק ב.)

שמחייב קרבנות נפרדים גם על אב ותולדה, ההבדל אינו בתוצאה ההלכתית אלא במקור הדין. מלאכה שהייתה חשובה במשכן נקראת אב ומלאכה שלא הייתה חשובה במשכן נקראת תולדה.

ב. בירור זיקת אבות ותולדות על-פי הסוגיא

כאמור, הסוגיא הכללית של אבות ותולדות נפתחת בשאלה מקומית האם הדין בתולדות נזיקין יהיה שווה לדין באבות הנזיקין. אולם, כאשר הגמרא שואלת "ומאי איכא בין אב לתולדה?" היא מתרחבת ושואלת שאלה עקרונית לגבי כל שיטת אבות ותולדות בכל התורה. ננסה לראות באיזו דרך בוחרת הגמרא ללכת בכדי לברר את הנושא של אבות ותולדות. ליתר דיוק איזו שאלה בחרה הגמרא לשאול בכדי לתקוף את הנושא. כדאי לשים לב: כשאנו מכריעים באיזו שאלה נקטה הגמרא אנו למעשה קובעים מהי העמדה הראשונית שקודמת לבירור. שאלת הגמרא היא מה ההבדל שבין אב לתולדה? והתפיסה העומדת בבסיסה היא: שהגמרא מקשה על עצם מבנה השיטה של אבות ותולדות, המוכרת לנו משבת וטומאה, ומבררת האם קיים הבדל בפועל בין האבות לתולדות. אם אנו מבינים שמטרת שאלת הגמרא היא חיפוש נפקא-מינא מעשית בין אבות לתולדות עולה תמיהה מה בעצם עונה הגמרא לשאלה זו, שהרי אין פה הבדל ממשי בין אב לתולדה.

ג. שיטת רש"י, לפי תוספות הרא"ש

אמנם, רש"י אינו מפרש את שאלת הגמרא אך מתוך פירושו לתשובת הגמרא אנו מבינים כיצד הבין את שאלת הגמרא. רש"י ביאר "לא מיחייב אלא חדא - אב מלאכה אבל אתולדה דידיה לא מיחייב."³ נראה שרש"י סבר ששאלת הגמרא מכוונת לחיפוש נ"מ מעשית, המבדילה בין האבות לתולדות. על כך אכן משיבה הגמרא שאכן קיים הבדל בפועל. אם אדם עושה אב ותולדה של אותו אב, הוא מתחייב רק על האב ועל התולדה פטור.

לאור הסבר זה, נגש כעת למחלוקת רבנן ור' אליעזר. לפי רש"י⁴ המחלוקת היא מהו תפקיד האבות והתולדות?

לדעת רבנן "אבות ותולדות" היא שיטה המפרשת את המציאות הקיימת, שבאה אחרי המלאכות עצמן. זאת אומרת, תפקיד השיטה להשליט סדר בדברים

³ פירוש רש"י על אתר, ד"ה "לא מיחייב אלא חדא"

⁴ הסברנו כאן מתבסס על תוספות הרא"ש על אתר, "אמאי קרי ליה אב וכו'".

הקיימים ע"י הבחנה בין עיקר לטפל וחלוקתם לאבות ותולדות, וממילא גילוי נ"מ מעשית ביניהם. לעומת זאת ר' אליעזר, מבין שהחלוקה לאבות ותולדות קודמת למלאכות. במלאכות עצמן אין הבדל לפי רמת חשיבות או של עיקר וטפל. תפקיד החלוקה הוא לימודי בלבד ללא נ"מ.

ד. בירורים בשיטת רש"י

אמנם נשאר קושיה מקומית. לפי פירושו זה של רש"י, מהי הנפקא-מינא אם אני מתחייב חטאת על האב או על התולדה, סוף-סוף אני מתחייב חטאת אחת בלבד? בכדי לענות על שאלה זו נביא את דברי התפארת-שמואל ודברי הפורת-יוסף שהלכו בכיוונים שונים.

(1) תפארת שמואל

לא מיחייב אלא חדא אאב מלאכה אבל אתולדה לא מיחייב. נ"ל אף שאין לנו נפקותא בדברי רש"י הללו בעניני דשמעתין מ"מ יפה כתב דודאי אין החיוב אלא משום אב ונ"מ אם שכח שעבר על התולדה ואם הביא חטאת על התולדה ושכח שעבר על האב אזי כשזכר אח"כ שעבר גם על האב אינו נפטר בחטאת שהביא כן משמע לי מתוך פירש"י הללו⁵.

התפארת שמואל מביא נ"מ מעשית. אם בעת הבאת הקרבן האדם לא זכר שהוא עבר על שניהם מה דינו? אם זכר שעבר על האב נפטר גם על התולדה ששכח, אך אם זכר רק את התולדה אינו נפטר על האב. ההבנה לעניין יחס האבות לתולדות היא שתולדה טפלה לאב. האב מבטא את העיקרון טוב יותר, ולכן אם אדם נפטר על האב הוא נפטר אף על התולדה. לעומת זאת, הבאת קורבן חטאת על התולדה מהווה רק ביטוי חלקי של העיקרון, ואין בה כח לפטור את האב שמבטא את העיקרון בשלמות. אין החצי מכפר על השלם.

(2) פורת יוסף

נראה דנ"מ אם חייב על האב או על התולדה היכא דמזיד על האב ושוגג על התולדה לא מיחייב דהא לא שב מדיעתו אבל אם היה מזיד

⁵ תפארת שמואל על אתר, ד"ה "לא מיחייב אלא חדא".

על התולדה ושוגג על האב אפשר דחייב חטאת ועיין חולין (ה,ב) מומר לאכול חלב ואכל את הדם כו' וגם אפ"ל אם הפריש קרבן על התולדה והקריבו אפשר דהוה חולין בעזרה וצריך להביא חטאת אחר על האב⁶.

הפורת יוסף מביא נ"מ חריפה יותר שאם הקריב חטאת על התולדה, לא רק שלא פטר את האב אלא הרי שהקריב חולין בעזרה, כלומר גם על התולדה לא יצא ידי-חובה. צ"ב מדוע? נראה שהוא מבין שלפי רש"י סיבת החיוב בתולדה זה האב שבתוכה. בהקבלה להסברנו בדברי התפארת-שמואל, האב הוא העיקרון עצמו ולא רק ביטוי שלו. התולדה היא עשיית האב רק בווריאציה אחרת, קטנה יותר. לדוגמא, פעולת ההשקיה היא המשך פעולת הזריעה.

(3) שיטת מהר"י צדק

בירור נוסף המשליך על הבנת שיטת רש"י מופיע בתוספות מהר"י צדק⁷. אאב מיחייב אתולדה לא מיחייב וכו'. הקשה מורי הרב ודלמא לאו משום גריעותא דתולדה היא אלא משום דהוי כעושה מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת דאינו חייב אלא אחת כדתנן בפרק כלל גדול (שבת סח,א) ותירץ דמשום גריעותא דתולדה הוי פטור דאלו עביד שתי מלאכות בהדי הדדי אף על גב דדמיין אהדדי חייב על כל אחת ואחת כדמוכח בפרק כלל גדול (שבת עג,ב) דזורה ומרקד ובורד דדמיין אהדדי וחייב על כל אחת ואחת.

כאמור לעיל, תשובת הגמרא לשאלת הנ"מ בין אב לתולדה היא שאם עשה אב ותולדה שלו יחד, חייב רק חטאת אחת. רש"י הסביר שמתחייב רק על האב ופטור על התולדה.

המהר"י-צדק מבין, בדומה לתפארת-שמואל והפורת-יוסף, שכוונת רש"י היא שיש איזו גריעות בתולדה למול האב. לפיכך, כשאדם עושה את אב המלאכה והתולדה שלו אין עניין לחייב על שניהם וממילא נפטר על התולדה. מקשה המהר"י צדק למה נדחק רש"י לפרש שהתולדה גרועה

⁶ פורת יוסף, ד"ה " בא"ד אתולדה לא מיחייב."

⁷ תוס' מהר"י צדק על אתר, ד"ה "אאב מיחייב אתולדה לא מיחייב"

מהאב, והרי נוכל לומר שהאב והתולדה שווים וסיבת הפטור היא משום "העושה מלאכות הרבה בהעלם אחד - חייב אחת"!
מחדש המהר"י-צדק מושג של "שלבים בעשיה", כלומר נטיעה והשקיה הם שלבים, ואילו זריעה ונטיעה הן פעולות מקבילות ולא שלב אחר שלב. המהר"י-צדק מצמצם את עיקרון הפטור רק לפעולות מקבילות, שאמנם האדם עשה שתי פעולות אך ביטא רק עיקרון אחד ולכן פטור. יוצא מכך, שאף באבות ותולדות שיכול להיות שיעשה "שלבים בעשיה", כגון זורר בורר ומרקד שאלו פעולות זו אחר זו, בכל זאת מתחייב על כל אחת ואחת. אעפ"כ, אנו רואים שבעושה אב ותולדה מתחייב רק אחת. לאור זאת, אנו נצרכים לומר, כדברי רש"י, שהתולדה גרועה מהאב ומתבטלת אליו וחייב רק על האב למרות שעשה "שלבים בעשיה".

ה. דעת הרי"ד בבירור דעת רבנן

הרי"ד שואל על תשובת הגמרא: "ואכתי הוי מצי למבעי ממאי דהאי אב והאי תולדה דלמא איפכא ולשוניא בתרא ניחא"⁸. משמעות שאלתו היא: הרי עדיין אין אנו יודעים לקבוע איזו מלאכה היא אב ואיזו מלאכה היא תולדה? נראה לומר שהרי"ד הבין אחרת מרש"י את שאלת הגמרא. לפי שיטת רש"י, שקיימת חשיבות גדולה יותר לאב או לחילופין גרועותא לתולדה, כמבואר לעיל, הרי ניתן לקבוע ולזהות בהחלט איזו מלאכה היא אב ואיזו תולדה.

לפי הרי"ד, צריך לומר שעמדת הגמרא היא שאכן אין הבדל ממשי-מעשי בין אבות ותולדות והיא מחפשת הבדל הגדרתי-לימודי. על כך משיבה הגמרא שהנ"מ לחלוקת אבות ותולדות היא כשאדם יעשה אב ותולדה שלו יתחייב רק חטאת אחת, ולכך היה צורך בחלוקה למשפחות. על הדרך בה ניתן לקבוע מה אב ומה תולדה, תענה הגמרא בהמשך, בדעת ר' אליעזר.

ו. שיטת תוספות בהבנת דברי רבי אליעזר

אותה השאלה, מהי הנ"מ בין האבות לתולדות, נשאלת גם לר' אליעזר, ואף ביתר חריפות, מכיוון שאנו רואים שמבחינת הכפרה מחייב ר' אליעזר אף על התולדה קורבן חטאת. ננסה להבין את שאלת הגמרא ותשובת ר' אליעזר על-פי התוספות.

⁸ תוספות רי"ד על אתר, ד"ה "נפקא מינה דאי עביד"

ולרבי אליעזר אמאי קרי ליה אב – וא"ת ונימא דנפקא מינה לענין התראה שצריך להתרות אתולדה משום אב דידה כדאמרין בפרק תולין (שבת דף קלח.). משמר משום מאי מתרין ביה רבה אמר משום בורר רבי זירא אמר משום מרקד וי"ל דהכי פריך משום מאי מתרין ביה שהוא חייב רבה אמר משום בורר אבל התרו בו משום מרקד פטור דכיון שהוא מתרה בדבר שאין דומה סבר שמלעיג בו ופטור אבל אם התרו בו ואמר אל תשמר חייב ועי"ל דזהו שמתרין הך דהואי במשכן קרי ליה אב וצריך להתרות התולדה בשמה ועוד דנוטע ומבשל אין צריך להתרותו משום אב ואם התרה משום התולדה חייב ואפ"ה לא חשיב ליה בפרק כלל גדול⁹.

התוספות מבינים שהגמרא מפנה את השאלה שנשאלת לדעת רבנן, כפי ההסבר של רש"י, גם לר' אליעזר, ושאיפילו לשיטת רבי אליעזר, שמחייב בשתי חטאות על אב ותולדה שלו, עדיין קיימת נ"מ בין אבות לתולדות. לאור זאת, שואלים התוספות מדוע לא ענתה הגמרא שהנפ"מ היא לענין התראה, כלומר שצריך להתרות על התולדה משום האב שלה. אם התרו לאדם על תולדה משום אב אחר הוא יהיה פטור, וסיבת הפטור היא שמכיוון שהאדם המותרת אינו רואה קשר בין התולדה לאב וסובר שהמתרה טעה והמלאכה מותרת. משיבים התוספות, שזו אכן תשובת הגמרא "הך דהוי במשכן קרי ליה אב", וכוונת הדברים היא שצריך להתרות על התולדות בשם האבות שהיו במשכן.

ז. שיטת ר' ישעיה בהבנת דברי רבי אליעזר

לרבינו ישעיה שיטה אחרת בהבנת הדיון בסוגיא לגבי שיטת רבי אליעזר. ולרבי אליעזר וכו'. הא דלא משני נפקא מינה דאם התרו מן התולדה על האב לא הוי התראה ואם התרו מן האב על התולדה הוי התראה משום דאכתי הוה קשיא לן ממאי דהאי מיקרי אב והאי מיקרי תולדה דילמא איפכא ולישנויא דמשני אלא הך דהויא וכו' ניחא כלומר אלא לאו משום נפקותא מיקרו אב ותולדה¹⁰.

⁹ תוספות על אתר, ד"ה "ולרבי אליעזר אמאי קרי ליה אב"
¹⁰ תוספות ר' ישעיה, כפי שמובא בשטמ"ק.

ר' ישעיה מקשה על דברי התוספות. אמנם מצאנו נפ"מ בין אבות לתולדות, אך עדיין נשאר תבעיה לדעת איזו מלאכה נגדיר שהיא אב ואיזו מלאכה היא תולדה? רואים אנו שרבנו ישעיה הבין שהגמרא מפנה לר' אליעזר שאלה אחרת לגמרי מהשאלה כלפי רבנן. הגמרא אינה מחפשת נ"מ בין אבות ותולדות, וממילא שיש חשיבות לאב על-פני התולדה. לפי דבריו, נשאר השאלה מדוע לקרוא למלאכה זו אב ולזו תולדה. יוצא שלאור דברינו ברש"י, שהאב הוא מלאכה בפני עצמה והתולדה היא גילוי, לא שייכת שאלה זו¹¹. מוכח מכאן, שהוא למד לא כרש"י ושבאמת אין חשיבות לאב על-פני התולדה. נשאר השאלה איך קבענו שזה אב וזו תולדה, ומתוך שלומדים ממלאכות המשכן מה יקבע כאב ומה כתולדה, כפשט לשונו של ר' אליעזר.

נראה שר' ישעיה מבין את שאלת הגמרא כשאלה אינפורמטיבית. הגמרא מחפשת למה קבעו שמלאכה זו היא אב ושנייה היא תולדה, מהו המקור עליו אנו נסמכים בחלוקה זו?

העולה מהאמור הוא שהחלוקה בין אבות לתולדות היא לא משהו ממשי, הנצרך לשם פירוש המציאות שבלאו הכי קיימת, אלא עניין לימודי בלבד לחלוקה למשפחות. ההגדרה של אבות ותולדות היא לימודית, ולכן השאלה היא בהכרח מכוונת כלפי ההגדרות שנקבעו כך ולא אחרת, ולא חיפוש הבדל מציאותי בין השניים שאיננו קיים כלל.

לפי ר' ישעיה, יסכימו רבנן ור' אליעזר שאין הבדלים בין האבות לתולדות, המחלוקת היא בני"מ של החלוקה למשפחות. לפי רבנן יש נ"מ מעשית שאם יעבור אדם על אב ותולדה שלו יתחייב רק חטאת אחת, ולפי ר' אליעזר אין נ"מ ויתחייב שתיים. החלוקה למשפחות היא מקור הלימוד שלנו ולאחריו אין הבדל בין השניים.

ח. תוספות הרא"ש

לאור בירור שיטות רש"י, תוספות ורבינו ישעיה נגש כעת לדבריו של הרא"ש בתוספות.

אמאי קרי ליה אב וכו'. נראה לי דידע שפיר דהך דהואי במשכן חשיבא קרי ליה אב דאי לא הכי לא ידענא הי מלאכה הואי אב והי מלאכה הואי לה תולדה, אלא ידוע הוא דכל ענין שבת ממשכן גמרינן דלהכי נסמכה

¹¹ אמנם, ניתן לתרץ בדוחק שהשאלה היא מנין שזה אב וזה תולדה ולא מדוע זה אב וזה תולדה]

פרשת שבת למלאכת המשכן. אלא דטרי ושקיל תלמודא לידע אם יש שום נפקותא בדבר וקאמר דאין הכי נמי דלרבנן איכא נפקותא בדבר כדמפרש, ותו בעי לרבי אליעזר אם יש שום נפקותא ואסיק דלרבי אליעזר ודאי לא אשכחן שום נפקותא אלא הך דהואי המשכן חשיבא נקראת אב¹².

נקודת המוצא של הרא"ש היא שבודאי אנו יודעים שהלימוד למלאכות הוא מהמשכן. הגמרא ניסתה לברר אם בכל זאת אין שום נ"מ מעשית, כהבנת רש"י את שאלת הגמרא. אחרי שנודע שלרבנן אכן יש נ"מ, שאלו את אותה שאלה לדעת ר' אליעזר, כפי שהבינו התוספות. תשובת הגמרא היא שאכן אין שום נ"מ, ורק ישנו הלימוד. זאת, לא כפירוש התוספות שהגמרא משיבה שיש נ"מ. הגמרא אינה שואלת לר' אליעזר שאלה אינפורמטיבית, כדעת ר' ישעיה, שהרי את התשובה אנו יודעים וזה לא חידוש. תשובת הגמרא מתיישבת בפשט, ומהלך השאלות לא משתנה בין רבנן לר' אליעזר.

---

¹² תוספות הרא"ש על אתר, "אמאי קרי ליה אב" וכו'.